

SOCIJALIZIRANI ČOVJEK

Sva naša dosadašnja izlaganja o socijaliziranom čovjeku — u hijerarhijskoj zbilji društva, u psihologiji, filozofiji, ontologiji i teologiji — namjerno nisu bila apologetski ili kritički intonirana. Bio je to naprosto opis, po mogućnosti što autentičniji, fenomena socijalizacije u njegovim mnogostrukim i slojevitim ispoljavanjima. Napor svakako ne bez važnosti kada se zna da činjenice obično prethode tumačenju. Stoga, bez obzira na ishod tumačenja o socijalizaciji, činjenica socijaliziranog svijeta ostaje tvrdoglavo prisutna i integralni je dio našeg svijeta. Njegova neizbrisiva značajka. No, osim činjenice i tumačenja činjenice postoji još nešto treće i najvažnije. To je čovjekova želja i volja da svijet promijeni i učini ga boljim. Međutim, da bi se svijet promijenio treba ga najprije poznavati. Za taj humani pothvat neće biti dovoljan obični opis svijeta. Treba hrabro oljuštiti njegovu površinu i raspršiti privid: ustati skepsom protiv krilatice, nemirnom protiv potkupljivih obećanja i dobrotom protiv zamamljivih laži. Na dnu svakog autentičnog napora da se srede stvari, stoji problem istine svijeta. Prije svega problem istine našeg svijeta, i to ne samo onog koji se želi, nego i onog koji se neće. Čini se da danas nema ništa važnije od traženja te istine, od one tako rijetke odvažnosti da se stvari izbliza vide i nazovu svojim pravim imenom. Ako su dobre dobrima, ako su zle zlima. To nije osuda svijeta, nego istina o svijetu. I zlo u čovjeku nije osuda, to je tek njegova istina, jednako kao što dobrota u njemu nije njegov spas. Usporedba s čovjekom može biti produbljena: kao što svaki čovjek nosi u sebi misterij zla i ranu krivnje, tako jednako i svijet iskativna u svojim prostorima neko zlo i krivnju. Nije moguće da čovjek bude posve drugačiji od svoga svijeta. Moderne ideologije mistificiraju tu očitu činjenicu: jednima je svijet samo dobar, a drugima samo zao, premda ispod svih promjena povijesti čovjek ostaje uvijek jednak sebi, dobar i zao i u dobrom i u zlom svijetu. Ako ne uspijemo doznati istinu o svijetu, nećemo nikada započeti razgovor sa svijetom. Odatle potreba da se istina o socijalizaciji našeg svijeta izvuče iz užitaka deskripcije i ras-klopi u svojoj teškoj zatvorenosti.

Dakako, to isto bitno traženje istine o svijetu ne bi trebalo da bude tuđe ni kršćanskom etosu ni kršćanskom praksisu. Fragmentarnost svijeta, rascjepkanost njegova smisla, razgrađenost naših vrednota — sve to čini da čovjek duboko u sebi osjeća potrebu da svijet u duhu još jedanput stvori i razori, ponovno gradi i razgrađuje. Ta duhovna potreba za preobraženjem intimno je vezana uz sudbinu svijeta jer čovjek najprije u duhu projicira svijet, a onda ga tek u zbilji kreira. Ovo duhovno i zacijelo religiozno stvaranje svijeta, izazvano zbiljom, a postignuto otimanjem smisla kaosu, nije nikada otklješljeno od istine bitka. Pripadajući dvostrukom redu, duhovnom i tvannom, i kršćanstvo je utkano u srž svih ljudskih

fenomena, jer ono već po svom pozivu vjernosti Riječi i obavezi Utjelovljenja zahtijeva jedinu ozbiljnu i plemenitu zemaljsku solidarnost. Ako se ovoj obavezi pridodaju blagost, dobrotu, strpljenje, opraštanje, nemir i nada, onda na kršćanstvo našeg vremena neće pasti ljaga hipokrizije i pokvarenog politikanstva. Uostalom, ova će ga radikalna pozicija učiniti sposobnim da vidi svijet u jednom novom svjetlu, onom koje izlazi iz skrivene sudbine bića. Danas postoji opasnost da kršćanstvo u svom prevelikom laskanju vrijednostima svijeta ne propusti reći svu istinu tome svijetu, slično kao što je nekada bilo u obrnutoj opasnosti, tj. da u prevelikom kuđenju svijeta zaboravi reći tu istu istinu svijetu. Da bi se, dakle, svijet ozbiljno shvatio, treba ga najprije ogoliti u njegovoj istini. Kršćanin ne smije odstupati od te vrtoglavice istinitog gledanja, jednako kao što mu je zabranjeno pobjeći od istine ljudskih duša. Najlakše je sa žarom ustati na neistine. To ništa ne obavezuje, a najmanje našu ljubav. Naprotiv, angažman je to naše mržnje. Utvare, laži, mistifikacije, fikcije i otuđenja stavljaju čovjeka u stanje stalne mržnje koja ne dolazi od istine stvari, nego od neistine ideja i ideologija. S tih vidika treba ocijeniti socijalizaciju, i to jedanput u njezinim negativnim, a drugi put u njezinim pozitivnim posljedicama. Ima, dakle, i jedna crna slika suvremenog fenomena socijalizacije.

Grad je prvi prostor socijalizacije, njezin nepresušivi izvor i definitivni topos. Danas ljudi iz najudaljenijih krajeva ubrzano hrle u grad, i nije daleko vrijeme kada će se sav svijet preseliti u svoje gradove. Tijelom i srcem. Bit će to prva i potpuno urbana civilizacija, a naš planet jedan jedini i savršeni grad. Mentalitet grada zahvaća selo i pokrajinu, napastuje radništvo i obraća seljaštvo, tako da otpad u korist tehnopolisa izgleda dovršen i potpun. Nitko ne uspijeva potpuno izmaći trajnom utjecaju grada i njegovim obećanjima. A grad je rodno mjesto socijalizacije: u njemu je čovjek doslovno prisiljen živjeti u susjedstvu s bližnjim pa se suvremene urbane strukture pokazuju kao već gotovi prostori za čovjekov zajednički život. To ja nazivam socijalizirano bratstvo, neko prsilno i fizvanjsko zajedništvo u prostoru. Usprikos činjenici da je već sve spremjeno za baš ovakav ljudski mravinjak, gradski su prostori puni ljudi, prenatrpani i nagomilani mnoštvom, ulice uske, stanovi sitni, parkirališta mala, zabavišta tijesna. Ljudstvo se doseljava i množi brže od rasta gradova, a prostor socijalizacije intenzivira i zgušćuje. Stvara se tako jedan novi i jedinstveni psihosociološki ambijent betona i stakla, čelika i neona, asfalta i mašine, grupnog rada i masovnog odmora. Negativne posljedice čovjekove ubačenosti u taj novi urbanizirani kompleks su iznenađujuće i mnogostruke. Neki čak govore o fenomenu socijalne patologije. Grad je najprije djelo čovjekovih ruku i njegovih zamisli, on je jedna posve nova povijesna zazbiljnost, opredmećenje ljudskih napora, hipertrofija stvari, pravi materijalizam i neočekivana nadmoć svijeta. Razlika između čovjeka i njegovih djela u stalnom je porastu s obzirom na to što ljudska psihologija ostaje uvijek ista, arhaična, zastarjela i iracionalna, bez sinhronizacije s razinom savršenstva mašine. Predmeti, proizvodi, sprave i mehanizmi su elastični, izdržljivi, promjenljivi, zamjenjivi, u stalnom usponu i napretku, zaštićeni od propadanja i idealno oslobođeni od smrti. U tehničkoj

civilizaciji čovjek nema čudesnih prerogativa kao predmeti koje stvara, on ne može modificirati *ab libitum* elemente koji sačinjavaju njegovo tijelo i njegovu dušu, dakle ne može ukinuti vlastitu ranjivost, dok stvari može dotjerati do savršenstva; biološka i psihička elastičnost čovjeka nije bezgranična, tehnička, čini se, jest.¹ To stavlja čovjeka u podređeni položaj, u neravnopravnu situaciju, u iscrpljujuće natjecanje sa stvarima, oduzima mu slobodu i snizuje vrijednost. Svijet stvari postao je veći od svijeta čovjeka. I sve su veze s prirodom, od koje bi još mogao primiti pomoć, prekinute. Priroda je posve izbačena iz gradova i možda još samo rahitično životari u nekom zabačenom parku, kao ruglo i sjećanje, pločnici su prekrili zemlju, tvornički dimnjaci i neboderi sakrili nebo, a svjetlosti grada ugasile sjaj zvijezda. Priroda nije više bitni sastojak ljudskog života, zato nam i nedostaje slobodnih prostora, čistog zraka, vrtova, travnjaka i otvorenih obzorja. Priljavi smog, smjesa magle i dima, truje stanovnike New Yorka, Chicaga, Londona, Manchestera, Hamburga i drugih gradova i prijete kolektivnim gušenjem, o čemu na žalost postoje već tragična svjedočanstva. Tu je još i ona neprestana i zagušljiva buka ulica i automobila, onaj mukli tužanj grada na koji smo se navikli i više ga ne čujemo ali koji nam uvlači nemir i rastresenost u dušu, pa ne možemo više doživjeti ni sabranost ni plodnu samoću. Život u gradu tišti i pritiska, on ima svoj ubitačni ritam koji se nekažnjeno ne može pratiti jer traži od nas brzinu i isprekidanost, napetost i koncentraciju. Moderni antropolozi govore o depersonalizaciji i iščeznuću subjekta, o pravom raspadanju ljudske egzistencije. U primitivnim kulturama integracija pojedinca u grupu bila je jedinstvena i harmonična pa ni pripadnost različitim zajednicama nije dijelila ljudsku osobu na više dijelova. Danas je drugačije. Urbana civilizacija uvodi čovjeka u sasvim različita društva, koja između sebe nemaju nikakve dublje povezanosti. U svakoj od ovih zajednica isti čovjek igra drugu ulogu — u obitelji jednu, na radu drugu, u crkvi treću, na odmoru četvrtu; takav odjeliti odnos postaje specifičan i ne obuzima cijelu egzistenciju. Čovjek u sebi osjeća dezintegraciju osobnog središta jer svaka od ovih zajednica, kojoj trenutno pripada, različite obaveze traži, različite ideale propovijeda i drugačije norme vladanja propisuje, pa čovjekova vjernost postaje površna i puna unutrašnjih otpora. Etička nedosljednost prije ili poslije izmuči srce — protuslovlja se mogu misliti, ali ih je teško živjeti. Urbanizacija donosi nove podvojenosti: između središta i predgrađa, bogatih i siromašnih, bijelih i crnih, starosjedilaca i doseljenika. Stoga se, unatoč prisilnom zajedništvu, uvlači u naše gradove neka čudna samoća. U tradicionalnim sredinama evropskih malih gradova svatko je svakoga poznavao, a u našim velikim *buildings* često niti stanari istoga kata jedni za druge ne znaju. Nedostaje intimnosti i povjerenja, ljudske veze su površne i fragmentarne, gube na osjećajnosti, jer postaju jednolične i koristoljubive. Sve to govori da je fenomen socijalizacije površan, da neka duboka rezistencija sprečava potpunu asimilaciju čovjeka i društva, osobe i stvari.

Zbog nedostatka pravog ljudskog socijaliteta moderni je čovjek osuđen na osamljenost, usprkos činjenici da živi u jednom svijetu koji je najviše

¹ Remo Cantoni, *Illusione e pregiudizio. L'uomo etnocentrico*, Milano, 1967, str. 229.

socijaliziran od svih dosada poznatih. Razornosti grada i neprijateljstva ekonomskog natjecanja ne dopuštaju pojedincu da se usudi na individualnu avanturu, te, bježeći od užasa grada, on se opet njemu vraća jer drugog puta nema. Tako se u suvremenom fenomenu socijalizacije krug zajedništva prisilno otvara i prisilno zatvara. Izvan svakog, pa i najgoreg društva ljudska molekula ništa ne znači, ona je slijepa žrtva društvenih zbivanja. Gledano s te strane, socijalizacija se pokazuje kao reakcija ugroženog ljudskog individuuma na opasnosti te iste socijalizacije, dakle istodobno kao uzrok i kao posljedica, što otkriva novu *coincidentia oppositorum*: osamljenost tjera čovjeka pod otkrivanje socijalizacije, a socijalizacija ga izručuje novoj osamljenosti, pa se logika kruga još jednom potvrđuje i nastavlja.

Biti kao drugi znači biti kao svijet, a svijet otkupljuje od odbačenosti. Izjednačiti se s grupom koja spasava od osamljenosti znači izjednačiti se s drugima. Osamljena gomila traži utočište u zajedničkom životu. Tako se stvara jedan svijet bezličnosti i općeg izjednačavanja u ponašanju i shvaćanju, svijet grozno jednak sebi. Treba misliti što grupa misli, vjerovati ono što svi vjeruju i raditi ono što svi rade. Moderni čovjek pati od osamljenosti, stoga izručuje sebe jednom novom, nevidljivoj i anonimnom autoritetu: diktaturi javnog mnijenja (*public opinion*). Način na koji ovaj anonimni autoritet djeluje jest upravo spomenuti konformizam: svatko mora raditi što svi čine i malo znači imati pravo ili krivo, bitno je pripadati grupi. Vlastito mišljenje otuđuje i izolira pojedinca od grupe, a naći se izvan nje isto je što i propasti. Čovjek bez zajednice nepodnošljivo je sam. Težište osobne motivacije jest skupina, pa središnji pojam životne zbiljnosti postaje upravo ova čovjekova »pripadnost« skupini. »Ja« više nisam ono što stvarno znam, osjećam, vrijedim i mislim o sebi, nego ono što o mome »ja« misle drugi, odnosno kako me oni zamišljaju — ako je ličnost tražena, ona je netko, ako nije popularna, ona ne predstavlja ništa. Odobravanje je kriterij istine, a vršnjaci (*peer-group*) porota su našeg vladanja — čovjek živi u staklenoj kući, izložen pogledima i ocjenama drugih. Socijalna antropologija inzistira na ovim izrazima i na ovim opisima² jer su oni indikacija poraza čovjekove slobode, bijeg njegov od tegoba slobode. Poslije Dostojevskog to nije novo, ali je ostvareno u jednom širem društvenom prostoru i s implikacijama biološke i antropološke štetnosti. Tendencije birokratizacije i institucionalizacije života pogoršavaju ovu situaciju. Organizacija je novo tehničko ime za suvremenu društvenu zbiljnost, njezin znanstveni supstrat. San o čovjekovoj usavršljivosti je propao, ali jedan drugi još nije do kraja iskušan: san o usavršljivosti društva. Deificiraju se sredstva organizacije jer ona jamče za izvjesnost toga novog društva. Potkupljiva društvena pseudo-znanost požurila se promulgirati cijeli jedan katekizam naopakih vjerovanja, dok je masa zahvatio naivni scijentistički fideizam. Pokazalo se da i znanost

² Pierre Bigo, *La socialisation de la vie contemporaine*, Semaine Sociale de Paris, 1947; Erich Fromm, *Zdravo društvo*, Beograd, 1963; Erich Fromm, *Bekstvo od slobode*, Beograd, 1964; Erich Fromm, *Čovjek za sebe*, Zagreb, 1966; Robert K. Merton, *Social Theory and Social Structure*, Glencoe, 1957; Talcott Parsons, *Social Structure and Personality*, Glencoe, 1964; Dejvid Risman, *Usamljena gomila*, Beograd, 1965; Wright C. Mills, *White Collar. The American Middle Class*, New York, 1951; Rajt K. Mills, *Sociološka imaginacija*, Beograd, 1964.

može biti opijum za narod. Jedno od ovih vjerovanja glasi: grupa je izvor stvaralaštva, a ne pojedinac; drugo: pripadanje je skrajna potreba pojedinca i samo je znanost pozvana da harmonično realizira tu potrebu. Prema tom stajalištu cijelo je uvijek veće od zbroja dijelova pa grupa može proizvesti ideje koje su iznad sposobnosti pojedinca. U društvu gdje je skupina apsolutno nadmoćnija pojedincu tamo je genij anakronizam: dati mu prednost znači poremećiti red organizacije, a red je iznad svih drugih vrijednosti. Stoga je rad u timu (*team-work*) efikasniji od pojedinačnih iznahašača. Američki sociolog William H. Wye iznio je mnoštvo zanimljivih primjera o potiskivanju osobnih sposobnosti radi materijalnih probitaka koji iz ugodanog reda proizlaze. Prirodno je da će onda i ideologija ovog čovjeka organizacije biti obrana mišljenja da pojedinac pridonosi skupini više što guši sebe. Drugo vjerovanje uvodi znanost u društvene konflikte kao njihov spasonosni lijek. Znanost je pozvana da razriješi sve kontroverzije između pojedinca i grupe jer je svijet harmonično napravljen, samo ga naše neznanje iznakažuje.³ Stvorena je tako znanost o čovjeku u društvu s dalekosežnim egzaktnim pretenzijama i s upotrebom nazivā koji već sami za sebe mnogo govore — socijalna inženjeringa, socijalna antropologija, socijalna psihoanaliza, grupna terapija, kolektivno testiranje, društvena dijagnostika, međuljudski odnosi, grupe bez vođe i slično. Ambicija da se čovjek prisilno usreći, mimo svoju volju i slobodu, često je prisutna u ovim znanstvenim i dapače čisto tehničkim zamislima o funkcioniranju društvenih mehanizama. Nije svo zlo u tome što bi ova golemā mašinerija, kao metalni polip, neograničeno sisala ljudski rad jer ona to često radi za dobrobit čovjeka, nego je zlo u tome što ona traži apsolutno pokoravanje, unutrašnji pristanak i odobravanje, dakle ni manje ni više nego ljudsku dušu. Možda bi čovjek i na to pristao kad bi bio siguran da je bratstvo jednako savršenoj organizaciji. Na sreću, on dobro zna da to nisu iste stvari.

Mentalitet izvanjske i prisilne socijalizacije nije svojstven samo radu nego i potrošnji i odmoru. Moderni čovjek zahvaćen je plimom socijalizacije u totalitetu, njoj ne izmiče ništa od našega života. Potrošnja, nekada najindividualnija čovjekova radnja, danas je sasvim socijalizirana. Ne samo da ljudi rade iste stvari, oni ih na isti način troše. To je za ljudsku samostalnost fatalnije jer je rad na neki način uvijek bio zajednički, potrošnja ne. Ubačen u velika središta ekonomske moći i masovnih komunikacija, čovjek nije više gospodar svojih želja i potreba. On je doduše služen s velikom brigom, ali samo zato da bi više trošio, a ne da bi bio zadovoljen u svojim bitnim ljudskim potrebama. Struktura se potrošnje odlučuje daleko od čovjeka i bez njega, o njoj odlučuju oni koji prodaju, a ne koji troše, pa ponuda ide prije potražnje. To standardizira ukus i osiromašuje imaginaciju do granice kada se potrošnja doživljava kao automatizirana reakcija, a ne kao svečani događaj ispunjenja. Reisman je upozorio da konzum može poslužiti kao indeks socijalizacije. Sva je pažnja usredotočena na trošenje i na rad radi trošenja, poslovna propaganda razvija duh potrošača pa se već djeca od najranije dobi formiraju kao potrošači, dapače prije nego što postanu kupci. Znanost je također

³ William H. Wye, *Čovek organizacije*, Beograd, 1967.

uposlena u tom nastojanju, dozvani su u pomoć eksperti za tržišta, stručnjaci za psihologiju masa i instituti za najšire istraživanje motiva. Psihoanaliza je otkrila simboliku potrošnih predmeta, našla najbolji izgled stvari i naslutila podsvjesnu motivaciju zadovoljstva. Reklama ne sugerira jednostavnu korisnost predmeta, kao nekada, već traži iracionalne razloge koji privlače pažnju potrošača. Ako želja za potrošnjom izlazi iz podsvijesti, a kao posljedica socijaliziranog etosa, onda je mnogo važnije istražiti potrošačevu psihu nego samo tržište. Tako je ljudska duša — sa svojim tajnama i ponorima — uvučena u ovaj pakleni plan socijalizacije potrošačevih instinkata. Potrošnja se psihologizira, stoga roba nije obični predmet, ona je znak društvenog prepoznavanja i projekcija potrošačke osobnosti. Branitelji potrošačkog društva trude se da obični čovjek povjeruje kako oni ne nude robu, nego skupa s robom i čuvstvenu sigurnost, dokaz o vrijednosti kupca. Najbolje će se prodati ona roba koja ugađa našim skrivenim ambicijama, podražuje poželjne predodžbe i zadovoljava površna uzbuđenja. Da bi ljudi više trošili, treba ih osloboditi osamljenosti i tjeskobe, stvoriti visoki stupanj društvenog optimizma.⁴ Ova je stravična eskalacija potrošačke nivelacije i konformizma u najdublji dio ljudske psihe to opasnija što se nudi u oblicima koristi i bogatstva, laska niskim strastima i kratkotrajnim zadovoljstvima. Aksiološki gledano, potrošnja je dekadentni element svake civilizacije. Nezasitna žed za uvijek novim proizvodima, pojava sve artifičelnijih potreba i prohtjeva, frenezija promjena — sve to rastaće kreativnu inspiraciju naše civilizacije i njezinu bitnu humanističku mogućnost. Na dnu ove luđačke potrebe za trošenjem stvari stoji sadistička želja za uništenjem stvari, kao neka podsvjesna čovjekova osveta stvarima i njihovim prednostima. Potrošnju danas ne motivira samo želja za ekstatičnim životom nego i jedna duboka nesmirenost, latentna disperacija, jedan skriveni impuls agresivnosti i nasilja. Zato je i svijet predmeta sve prazniji od duha jer nam je sve bliži, neposredan i desakraliziran. Rasklopljeni prostori između čovjeka i stvari jedini su zbiljski prostori slobode, pa ako ti prostori iščeznu, onda moramo govoriti o prevlasti predmetnog ozračja, o postvarenju svijeta. Taj svijet, međutim, nije samo materijaliziran, on je iskrivljen i lažan. Kao što je neime mit izobličivao stvari jer ih je pretvarao u simbole i znakove, tako danas potrošački mentalitet još jedanput izobličuje stvari jer u njima vidi korist, a sigurno stvari nemaju samo vrijednost koristi, jednako kao što nemaju samo vrijednost znaka i poetskog pripovijanja. Kako, dakle, ljudskim odnosima upravlja korist, fenomen se socijalizacije opasno približava fenomenu materijalizacije i postvarenja. Mjesto da vezuje, on razdvaja, u središtu mu je koristoljubivost i materija, a ne duh. Ljudi se preobražavaju u stvari, a stvari u vrijednosti. Današnje potrošačko društvo izobilja proizvodi gotovo sve, osim samog čovjeka, stoga ima potrebu za istinom, jer njegova istina prebiva u stvarima, što znači u bludnji. Budući da fruktifikacija materije tek prividno oslobađa čovjeka bitnih pitanja zla i smrti, zamračuje mu idealitet mogućih humaniteta i učvršćuje ideološkičnost svijesti, socijalizacija potrošnje i neće

⁴ Vance Packard, *Industrija svijesti*, Beograd, 1967.

biti dugo očekivano otkriće zajedničkog ispunjenja, već redukcija ljudskog bogatstva na puko postojanje i njegovo očuvanje.

Negativne posljedice ove mnogostruke socijalizacije najteže su na području kulture. Poslije rada i trošenja, upravo se krug kulture najviše inficirao konformističkim elementima socijalizacije i prestao biti utočištem intimnih čuvstava i nenadoknadle osobne originalnosti. Kultura — između svih drugih ljudskih duhovnih tvorevina najduže sačuvana od tendencija prosječnosti i utilitarizma — danas je ipak podlegla napastima racionalizma i potrošačkog mentaliteta, pa više ne uznemiruje čovjeka egzistencijalnim pitanjima, nego ga lukavo narkotizira laganim zabavama. Poslije industrijalizacije potrošnje slijedila je, dublja i trajnija, industrijalizacija duha. Njezin je prvi plod masovna kultura, ta čudna i strašna pojava kolektivizacije osjećaja i predodžbi. Kultura se danas stvara i širi tehničkim sredstvima masovne difuzije, a ne osobnim naporom i rizikom stvaralaštva, ona se troši, a ne stvara. Presija standardiziranog ukusa se osjeća u najranijim godinama: škola sistematski uništava maštu i socijalizira imaginaciju, jedan prizemni tehnički realizam zauzima mjesto dječje romantike i plemenitih priča. Produkcija kulturnih stereotipa imitira vulgarne zahtjeve ukusa jer se oslanja na najsenzibilnije elemente u čovjeku, brižljivo podržavajući mentalitet slike i mistiku nadražaja, dok duboku potrebu za umjetničkim doživljajem zamjenjuje kultom senzacije i spektakla. Razotkriven je mitski karakter suvremene masovne kulture s njezinim mnogobrojnim kultovima: erotike, pištolja, mladosti, ljepote, hazarderstva, sreće, uspjeha, *happy enda*, sportaša, šampiona, filmskih zvijezda, pjevača lake muzike, jazza, propalih kraljeva i prinčeva, *playboya*, istraživača, političkih desperatosa, emigrantskih lidera, bivših generala, velikih ljubavnika, nedoraslih djevojaka, zločinaca, gangstera i ekscentričnih bogataša. Materijalizirana i komercijalizirana, ova je kultura suprotna svakoj autentičnoj kulturi jer nije dovoljno kreativna i slobodna, ona je nametnuta, zarobljivačka i kolonizatorska. Edgar Morin je nadolazak masovne kulture nazvao drugom kolonizacijom, jer ona ne osvaja samo ljude u horizontalnim prostorima, nego im grabi duše u vertikalnim linijama.⁵ U takvoj atmosferi umjetnički doživljaj je izgubio svečano značenje prozračnosti i drame, duhovne rasonode i uzvišene igre, on se spustio na razinu biološke obrane od praznine rada i njegovih tegoba. Prirodno je onda da kultura izgubi mnogo na ozbiljnosti, važnosti, metafizičnosti, zavičajnosti i tragičnosti, da konačno postane obična idolatrija trenutka i neodgovornost užitka. Sredstva masovne komunikacije — filmovi, televizija, radio, novine i reklame — stoje u središtu ove socijalizacije kulturnog obzorja, s obzirom na to što baš ta sredstva prva određuju naše zabavljanje i određuju naše potrebe za zabavljanjem, diktirajući pravac ljudskom iskustvu. To iskustvo je pretežno vizuelno, produkcija i potrošnja slika u stalnom su porastu, dok opća tiranija masovnih komunikacija manipulira već ljudskim savjestima i predodžbama. Moderni čovjek je postao frenetični i manijakalni potrošač slika, one ga progone s platna, ekrana, magazina i novina, ulaze mu u dušu i krv, oduzimaju slobodno vrijeme, zanose pažnju, opijaju maštu, nudeći mu, konačno,

⁵ Edgar Moren, *Duh vremena*, Beograd, 1967.

i jedan lažni univerzalizam slikovitog svjetskog jezika, koji ne treba prevoditi jer ga svatko razumije. Ova *iconomania* osvaja našu civilizaciju, njezin je govor sav u slikama, koje, namijenjene brzom potrošnji, fabricirane na industrijski način i u svjetskim razmjerima, prikazuju svjetsku zbilju posve neautentično, izvrnuto, kroz fragmente i komadiće jednog razmrskanog i vještački sakupljenog svijeta. Događaji se ne pokazuju čisti i potpuni, nego uvijek u optici jednog konvencionalnog značenja, kao tradicija ili senzacija, što zapravo znači da čovjek ne prima stvari onakve kakve jesu, nego onakve kakve bi trebale izgledati u svojoj društvenoj pretpostavljenosti. Između nas i svijeta nagomilale su se mnoge sheme i obrasci, stereotipi i krilatice, pa naši sudovi nisu više spontani i stvaralački, nego puni predrasuda, pojednostavljeni, žrtve *slogans*, obične društvene konstrukcije, fikcije i navike. Taj nivelirani svijet, fantazma — svijet, produciran u serijama i po mjeri, ulazi kroz televizijske ekrane u tišinu naših stanova, razbija sabranost ognjišta, pretvara kuću u kinematograf, u bordel, ratište, zločinački brlog i ulicu. Članovi obitelji rijetko govore između sebe o svojim problemima, jer, ili su odsutni zbog rada, ili sjede nijemo okupljeni ispred čarolija svijetleće kutije. Izmjena slika i ritam događaja toliko su brzi da ne dopuštaju razmišljanje i sabranost, pa čovjek gubi s vremenom smisla za kritičnost i razboritost, pretvara se u sakupljača površnih dojmova i u rastresena gledaoca, a događaje i slike koje mu prolaze ispred očiju ne dopijeva uopće apsorbirati i selekcionirati u rastrganoj svijesti. Da bi se spasio od toga mnoštva nadražaja, čovjek ujednačuje i automatizira svoje reakcije. Poslije nekoliko godina takva načina života on više neće biti sposoban za bilo kakav dublji osjećaj, za jednu izvornu i osobnu ideju, jer mu se dojmovi i ideje šire po površini, epidermalno, rekao bi Huxley. Reakcija na to bit će, svakako, minimalizacija čovjeka, najprirodnija i najdublja afektivna stanja postat će irealna, izvanjska, kratkotrajna, nestalna i krivotvorena. Savršena adaptacija odgovara savršenoj dehumanizaciji.⁶ Ova adaptacija, međutim, u tolikoj je mjeri ranila ljudsku narav da čovjek neće uspjeti bez napora povratiti sebi svoj spontani i bitni humanitet. Ako slučajno katkad i uspije, učinit će to na štetu svojega ukorijenjenog psihosociološkog ravnovjesja. Stoga se Fromm posve ozbiljno zapitao što bi se dogodilo u našoj zapadnoj kulturi kada bi sva kina, televizije, radiji, sportovi i novine prestali funkcionirati samo četiri sedmice, bolje rečeno, kada bi se zatvorili svi naši glavni putovi bijega, kakve bi to posljedice imalo za ljude koji su ostavljeni sami sebi. Nitko ne sumnja da bi se čak i u ovako kratkom vremenu dogodile tisuće nervnih slomova, a mnogo bi više ljudi dospjelo u stanje akutnih neuroza. Znak je neke ozbiljne bolesti u društvu, kada se njegovi članovi, po svemu sudeći, iz beznađa odriču traženja značenja i vrijednosti događaja koji ih mame i napadaju. Masovna kultura je doduše uživalačka i potrošačka, ali ispod površine njezina hedonizma — koji želi sve stvari dodirnuti i iskusiti, a nigdje se zadovoljan zaustaviti — stoji duboko skriven početak jedne kronične apatije.

⁶ Günther Anders, *Die Antiquiertheit des Menschen*, München, 1956; Gustav Thibon, *Diagnosi. Saggio di fisiologia sociale*, Brescia, 1947.

Postavljeni mnogo iznad jedne obične izvanjske izjednačenosti stila života, neljudski elementi socijalizacije nisu svi prisutni u prostorima rada, potrošnje i kulture. Oni ih nadmašuju. Kolektivizacija ukusa, standardizacija potreba, iščezavanje nacionalnih posebnosti, suzbijanje provincijalizama i regionalizama, nestajanje dijalekata, običaja i folklora, samo su prvi simptomi jedne općenitije opasnosti koja ide skupa sa socijalizacijom. Društvo duboko posiže u privatni život pojedinca, određuje mu poziv, i planira obitelj. Psihotehnička indikacija i gospodarska nužnost determiniraju čovjekov životni poziv, taj eminentno osobni akt, a državne se institucije upliću u obiteljsku slobodu i natalitet, kao engleski teoretičari iz *birth control* ili njemački eugeničari iz rasističkog inkubatora. U političkom životu socijalizacija ugrožava demokraciju jer je stalno stavlja na kušnju svojim pretjeranim zahtjevima, pa mnogi već pitaju da li je demokracija uopće ostvarljiva u okvirima povećane socijalizacije i tehnološkog integrizma. Prevlasti birokracije i tehnokracije, jednako na zapadu kao i na istoku, oduzimaju ljudskoj osobi privatni karakter, a ekonomska zavisnost političku slobodu. Razvoj svjetske privrede i povezivanja njezinih dijelova, stvaranje velikih armija i političkih blokova stavljaju čovjeka u položaj da osjeti najmanji ekonomski i politički nered kao svoj vlastiti. To baca njegovu egzistenciju u procijepe, jer se osjeća zatvoren s mnogih strana, pritisnut, razdobljen i mrvljen od svih vrsta svjetskih totaliteta. Prostor se osobne slobode suzuje u omjeru s rastom gigantskih planetarnih sistema. To nije sve. Naše je vrijeme prošlo kroz teške kušnje velikih totalitarnih pokreta i režima. Njihova prijetnja ostaje danas bliza i moguća. Od nacional-socijalizma i fašizma do maoističkog mističkog kolektivizma čovječanstvo ne prestaje hodati po rubu ponora. Ovi se totalitarizmi pokazuju kao najteža degradacija i entropija zajedništva, kao potpun neuspjeh bratstva. Socijalizacija im je temelj, jednako kao i demokracijama. U malim autarhičnim zajednicama moguće su naime samo male osobne diktature, ali ne ovi veliki ideološki totalitarizmi sa svjetskim pretenzijama, svojim kultom i mistikom: kult rase, nacije, države, krvi, ličnosti i karizmatičkog vođe. Njih drži dresura i vojnički odgoj, policija i denuncijacija, lažni patriotizam i mistika autoriteta. U tom iracionalnom zajedništvu čovjek otkriva najniže životinjske instinkte krvi i mržnje, infantilnu i prelogičku želju za vatrometom smrti i sakaćenjem. Totalitarizam je najdublji pad socijalizacije, njezino uvijek moguće patološko zastranjenje.

Stvara se tako jedan svijet novih zajednica, ali bez zajedništva, svijet u kojemu je zajedništvo još uvijek obična projekcija i opasna idealizacija. To je onaj heideggerovski svijet neautentičnosti, svakidašnjosti, bezličnosti i ravnodušnosti. Pseudo-zajednica brbljavaca i stvari. Iz neuspjeha socijalizacije izlazi i jedna pesimistična društvena filozofija, jedna ideologija nihilizma. Nevidljiva na površini, ona danas duboko hara u dušama ljudi. Zacijelo, ta filozofija neće biti drugačija od antihumanizma same socijalizacije i njezina postvarenog bratstva. Čovjek doživljava svoga bližnjeg sve više kao »tijelo« o kome želi izreći definitivni sud, izvan i protiv njegove slobode. To je moj jedini odnos prema drugome, odnos uostalom potpuno logičan ako čovjeka definiram kao apsolutnu slobodu.

Budući da solipsizam nije moguće nikada preskočiti, sve zlo je u drugome čije opstojanje za mene znači moj prvi izvorni pad, *ma chute originale*. Ako drugoga ljubimo, onda sebi oduzimamo slobodu; ako ga mrzimo, onda njemu oduzimamo slobodu. U sartrovski svijetu negativnog socijaliteta trećeg puta nema. Bližnji mi nije samo stranac, on je moj najveći neprijatelj jer želi ući u moju slobodu, pretvoriti me u stvar i objekt. Drugi je radikalna negacija moje slobode, on rastvara i rastače moju svijest, on me gleda i prema svojoj slobodi oblikuje moju slobodu. Zlo počinje od pogleda drugog na mene, čija je prisutnost kao neko prodiranje u moju slobodu, skidanje, osiromašnja, podvrgavanje i postvarenje moje slobode. Ista logika vrijedi i za mene, jer, ako drugoga gledam, onda od njega isto činim predmet. Razgovora između dva subjekta nema, dodira između dva objekta ima. Sloboda je osuđena na osamljenost. Stoga ova mazohistička dijalektika ima nešto tragično u sebi: čovjek je nedostižan i njegova nam sloboda izmiče kad ga tražimo, a on nas posjeduje kad od njega bježimo. Znači da bližnjega moramo uzeti u dilemama apsolutne isključivosti: on je ili subjekt ili objekt, treba ga transcendirati ili od njega biti transcendiran, njega uništiti i pretvoriti u stvar ili dopustiti da nas on uništi i pretvori u stvar.⁷ Bratstvo je uništeno u samom korijenju, osuđeno na propast u prvom zaletu. Jedan veliki dio ljudi neće uopće upoznati pravu zajednicu ljubavi jer je za njih zajedništvo bezlični konglomerat ljudi i susreta. Čak i Emmanuel Mounier, entuzijast jednog personalističkog komunitarizma, drži da će pravo zajedništvo biti često rjeđe od sreće i krhkije od blaženstva. Moderna misao je u svom podzemnom iskazu skeptična u pogledu bratstva, ona sumnja u mogućnost ljudskih dodira, prosvjetiteljska i individualistička ona naviješta bankrot svakog duhovnog zajedništva. No ta filozofija nije samo čista misao nego i ideologija jednog svijeta koji je od egoizma došao do socijalizacije. Stoga se povezivanje svijeta izvršilo iznad osamljenog čovjeka, a ne u njemu.

Ako sada pokušamo sažeti u jednu opću viziju sve negativne fragmente socijaliziranog svijeta, onda će rezultat biti, svakako, još porazniji za naše humanističke projekte. To je mnoge obeshrabrilo do panike i straha, pa su ispisali dijagnozu i prognozu o bolesnom stanju našeg vremena. Eshaton je ustupio mjesto Apokalipsi. Svijet je prikazan kao golemi pauk, a čovjek njegova sve manja žrtva. Rodio se jedan posve novi tip bića u kibernetičkom eonu — masovni čovjek. Indoktriniziran i instrumentaliziran, proizveden u serijama kao robot, on je čista negacija autentične egzistencije, jer je bez imena, dubljih veza, bez poziva i oblika. Nesposoban za bilo kakav trajniji susret, on luta svojim nemirima i prazninom. Od Gassetove »Pobune masa« i Lewisova »Babbitta« do Kafkina »Procesa« nacrtani su prvi obrisi ove civilizacije, njezini mračni navještaji. Utopljeni u inertnu i amorfnu masu, ljudi će se izjednačiti u svojim reakcijama, siromašne imaginacije oni će do kraja automatizirati podsvijest i mehanizirati reflekse. Sve se događa kao da čovjek gubi slobodu i razum, kao da ne vlada više svojom voljom i čuvstvima. Niveliran i bezličan, politički

⁷ Jean Paul Sartre, *L'Être et le Néant*, Paris, 1953, str. 413; Emmanuel Mounier, *Introduction aux existentialismes*, Paris, 1962, str. 113.

i društveni konformist u svojim ukusima, labilan i puerilan u svome psihičkom režimu, podoban za svako otuđenje, on doživljava teške frustracije. Neće biti samo spreman na suradnju nego i savitljiv do beznačajnosti i socijalan do anonimnosti. Nemoć pojedinaca veća je od moći svijeta. Odatle njegova svojstva: generičan i ispijen, bez kritičnog duha, s tendencijom vulgariteta, filistar. Mnogi su bili uvjereni da egzistencijalistički govor najdublje zadire u suvremene nevolje — onaj govor koji predbacuje modernom čovjeku ravnodušnost, neodređenost ideja, neutralnost gledišta, moralnu osrednjost i ropstvo bez lica. To je trajalo tako dugo dok ova kriza nije iz ontologije prešla u antropološku ugroženost, iz ideologije u konkretne povijesne realitete. Pokazalo se da zaborav bitka znači prvenstveno krizu našeg vremena, krizu posve konkretne, sadašnja i ljudsku. Postali smo svjesni da nama — generaciji zlata i užitka — gori pod nogama i da baš našem humanitetu, iz kojega smo konačno i potekli, prijeti bitna opasnost uništenja. Stoga zanimanje za sudbinu socijaliziranog svijeta nije ostavljeno samo filozofima i teolozima, ono je živa briga svega današnjeg misaonog i znanstvenog etosa. Treba se ozbiljno zamisliti nad svjedočanstvima moderne misli, treba opet iznova čitati Adorna, Horkheimera, Marcusea, Mumforda, Axelosa i druge.⁸ To nije uobičajena igra riječima i madijoničarstvo zastrašivanja, nego dubok i iskren protest ugroženog pojedinca protiv svoje povijesne nemoći. Lucidni trenutak savjesti pred opasnostima masifikacije i totaliteta. Kako zajedno s razvojem ide i jedan proces dehumanizacije, tako sam razvoj, sa svojim nerazdruživim zlim dvojnikom, prijeti da uništi ono što tek treba realizirati: ideju i zbilju čovjeka. Marksisti bi rekli da ona ista energija koja eksteriorizira osobne i društvene moći postaje razorna, da se univerzalizam rada izopačuje u otuđenju rada. To se, međutim, ne smije shvatiti odveć doslovno, kao u nekom automatizmu. Zato mnogi među suvremenim marksistima otvoreno tvrde da demokracija i socijalizam nisu nikako povijesne nužnosti, nego objekti ljudskog izbora. Usprkos postojanju nepremostivih povijesno-zbiljskih uvjeta za njihovo ostvarenje, u temeljima dileme stoji etički izbor i upornost humaniteta. Dakle, baš ništa ne jamči da će pojedinac izdržati u naletima alijenacije, da neće, možda, potpuno preobraziti svoje površno i osjetilno uzbuđenje u svoje bitno opredjeljenje, da neće, konačno, i ovu involuciju i rasipništvo dovesti do kraja. No strahote koje napadaju naš svijet nisu djelo mase, nego svega onoga i svih onih koji se masom služe, pošto su je stvorili. Ovaj bolesni oblik socijaliteta jedan je od otvorenih putova ljudske slobode. Hoće li se čovjek baš njim zaputiti, neće zavisiti samo od onih koji slušaju nego i od onih koji vode. Zbog toga za čovjeka nikada ne može biti svejedno u kakvom svijetu živi. Izdržljivost ima svoje granice.

⁸ Theodor W. Adorno, *Minimalna moralia. Reflexionen aus dem beschädigten Leben*, Berlin, 1944; Theodor W. Adorno, Max Horkheimer, *Dialektik der Aufklärung. Philosophische Fragmente*, Amsterdam, 1947; Theodor W. Adorno, Max Horkheimer, *Soziologische Exkurse*, Frankfurt am Main, 1956; Max Horkheimer, *Pomračenje uma*, Sarajevo, 1963; Herbert Marcuse, *Čovjek jedne dimenzije. Rasprava o ideologiji razvijenog industrijskog društva*, Sarajevo, 1968; Hannah Arendt, *The Human Condition*, Chicago, 1958; Lewis Mumford, *In the Name of Sanity*, New York, 1954; Remo Ceroni, *Illusione e pregiudizio. L'uomo etnocentrico*, Milano, 1967; Emmanuel Mounier, *Le personnalisme*, Paris, 1967; Lucien Sebag, *Marxisme et structuralisme*, Paris, 1964; Kostas Axelos, *Marx penseur de la technique*, Paris, 1961; Kostas Axelos, *Vers la pensée planétaire*, Paris, 1964; Gabriel Marcel, *Les Hommes contre l'Humain*, Paris, 1951.

S ovim posljednjim globalnim sažimanjem čini se kao da je naš opis negativnih posljedica fenomena socijalizacije završen. On to na neki način jest i nije. Kako? U suvremeni neuspjeh socijalizacije ide, naime, ne samo ono što je u društvu prisutno kao bolesno nego i ono što iz toga društva bježi jer je nezadovoljno. Ima jedna golema migracija nezadovoljnika, jedan otpad od službenih struktura društva. To također spada, barem posredno, u temu o neuspjehu jednog društva, pa mora biti rekapitulirano u funkciji te teme.

Nema u povijesti takva društva čiji bi članovi u svemu bili zadovoljni svojom zajednicom. Različiti su izrazi tome nezadovoljstvu davani, pa je problem postao pretežno fenomenološki i formalan. Važno je, međutim, da ovo nezadovoljstvo u jednom većem svom dijelu ipak izlazi iz nesavršenstva društvenog bića i da ga to biće često naopakim putem želi nadvladati. Kao nekom magijom zajedništva. Naopaki put znači ovdje jednostavno to da se nevolje u društvu rješavaju izvan zbiljske zajednice, protivljenjem, bijegom i zaboravom, a ne radikalnom promjenom društva. No gledano s naše strane, to je još i indikacija neuspjeha jednog društva. Stvorio se tako s vremenom jedan dobro ustaljeni sistem putova za čovjekov bijeg iz društva, sistem koji nikada nije jednak u svom intenzitetu. Nekada su to bile razne magične igre, droge, tajna društva i pobuna, a danas su, opet, alkohol, aperitivi, *cocktails*, morfin, heroin, kokain, marihuana, meskalin — sve do najnovijih otkrića neurofarmakologije, kao, recimo, razni neuroleptici i psihotomimetici gdje spada i zloglasni LSD-25. Trebalo bi ovome pridodati zabavne filmove i ljubavne romane, stripove i pornografiju, homoseksualnost i skandale, perverzitet i delikvenciju. Seksualna razbješnjelost, na štetu ljubavi i prijateljstva, također je jedan od znakova da zajedništvo nije ispunjeno i da čovjeku zajednica nije zavičaj nego teret i muka. Svi ovi putovi, doduše, potvrđuju neki bitni promašaj aktualnih društvenih struktura, ali su možda i opći nazivnik jednog dubljeg ontološkog nezadovoljstva, koje nije moguće izlučiti pa točno reći što pripada društvu, a što svemu ostalome. No, ima nekih pojava koje su sigurni dokaz da socijalizacija nije uspjela integrirati ljude i sačuvati njihovu slobodu. Dolaze u obzir dva primjera. Jedan se tiče vjerskih sekta, a drugi bunta mladih.

Vjerske sekte nisu od jučer. Njihovo današnje bujanje treba, međutim, ocijeniti u povezanosti sa suvremenim fenomenima socijalizacije i urbanizacije, jer one iz njih kličaju. U Americi su se sekte umnožile pod utjecajem miješanja rasa i konfesija, ratova i ekonomskih kriza. Emigracija je pospješila ovaj proces i dovela ga do općenitosti. Iščupani iz tradicionalnih sredina, izolirani i osamljeni u golemim gradskim prostorima, doseljenici su se bacili u naručje prvoj religioznoj zajednici. Tu su obično našli neko zajedništvo i prepoznali svoj lik, pa je za njih to bio često jedini izlaz iz anonimnosti i bačenosti u prazan svijet. Vjerske zajednice imale su, dakle, značenje uspostavljanja barem neke solidarnosti — u jednom svijetu nezahvalnosti, logike novca i borbe za goli opstanak. Mnogi opisuju kako im sekta donosi neposrednu pomoć i potporu u njihovim društvenim nevoljama i u egzistencijalnoj stisci. Izgubljeni i neadaptirani, oni nalaze u sekti jednu zajednicu koja ih

ipak nekako spasava od anonimnosti i duboke tjeskobe. Barem tu oni pripadaju jednom društvu i žive neku zajednicu, premda i na marginama zvaničnosti. Jednostavni obredi, jedan zajednički i lako shvatljiv jezik, otkriće solidarnosti u iskustvu jedne te iste zajedničke bijede — sve to pruža izgubljenom čovjeku elementarno podneblje i šansu zajedništva. Dapače, organizirajući se na samom okrajku službenih društava i njihovih velikih Crkava, pripadnici vjerskih zajednica prihvaćaju jednu religioznu doktrinu koja tematizira i opravdava njihovo odvajanje od »pokvarenog i prolaznog svijeta«. Sociologija religije sistematizira svojstva sekta ovako: odijeljenost od društva, odbijanje i nepovjerenje prema svijetu, prema njegovim vrijednostima i institucijama; ekskluzivni karakter, bilo u stavu, bilo u društvenoj strukturi; važnost iskustva obraćenja koje prethodi pripadanju; spontano pristajanje; duh obnavljanja; stav moralne strogosti, često asketske prirode.⁹ Danas i velike kršćanske Crkve propovijedaju komunitarizam župskih zajednica. Sve je ovo odgovor na jednu morbidnu socijalnu situaciju, bijeg u autentičnija i manje anonimna društva. Ukratko rečeno, pokušaj restauracije zajedništva u urbanoj situaciji koja je kao bratstvo bitno zakazala.

Drugi primjer odsutnosti iz društva zbog nezadovoljstva stanjem u društvu nalazimo u suvremenom pokretu mladih. Oni nekako izvana ulaze u društvo, nisu njegovi kotačići i roboti, ne pripadaju mu potpuno jer se tek pripremaju postati dijelovi njegove strukture. To im daje naročiti i privilegirani položaj relativno nezavisnih osoba, koje još nisu sasvim prilagođene mehanizmu socijalnih činjenica, uvučene nepovratno u ritam rada i odmora, dakle, koje nisu socijalizirane. S tih vidika moguć je jedan drugačiji i možda istinitiji pogled na naš svijet. Zato je mladost nada svakoj civilizaciji. Mladost se uvijek teško adaptirala strogostima poretka, ali se nije nikada tako bolno i s toliko mnogo protesta uključivala u aktualnu društvenu strukturu kao što to danas čini. Sva su društva izbacivala iz svojih redova one koji se nisu uspjeli prilagoditi, ali nikada ta vojska izopćenika nije bila veća, glasnija i opasnija nego što je danas. Broj nezadovoljnika rapidno raste, i oni s mnogo prijetnje kucaju na vrata zadovoljnih, tražeći svoja prava i, što je najvažnije, svoj svijet. Dok to nisu postigli, ovi odmetnici grade svoje male svjetove, oaze, u kojima žive svoj život, često naopaki i degeneriran, zločinački i amoralan, ali konačno svoj život, život potpuno različan od života svijeta iz kojega su isključeni. Razvoj ovog mladenačkog bunta prolazi kroz tri sve intenzivnije faze. Prvi veći otpad, društveno još neznatan, zasjeđen je u velikim gradovima Evrope i Amerike porastom mladenačke delikvencije i organizacijom mladih prestupnika u bande poznate pod imenom *gang*.¹⁰ Premda su posljedice djelovanja pripadnika *gang* štetne i rušilačke kao u svih zločinaca, motiv je njihova djelovanja drugačiji i

⁹ Milton Yinger, *Religion, Society and the Individual. An Introduction to the Sociology of Religion*, New York, 1957, str. 171. i 172; Antoine Vergote, *Psychologie religieuse*, Bruxelles, 1966, str. 122; Thomas F. O'Dea, *Sociologia della religione*, Bologna, 1968, str. 111. Za jedan opširniji prikaz religioznih grupa i crkava u sociološkom značenju isp. Ernest Troeltsch, *Die Soziallehren der Christliche Kirchen und Gruppen*, Tübingen, 1912.

¹⁰ Albert K. Cohen, *Delinquent Boys. The Culture of the Gang*, Glencoe, 1935; William F. White, *Street corner Society*, Cambridge, 1943.

mного se razlikuje od klasičnih motiva profesionalnih prestupnika. Mladi su najprije buntovnici, a tek onda kriminalci. Dok tradicionalni kradljivac uzima tuđe jer je gonjen potrebom i bijedom u jednom svijetu u kojemu želi samo bolje živjeti, dotle mladi delikvent krađe slijedeći jednu duboku potrebu da se afirmira i iskaže jer ga nitko ne prepoznaje i ne cijeni. On ne želi bolje živjeti u svijetu, nego afirmirati svoje neslaganje sa svijetom. Događa se da ukradene stvari, do kojih je došao heroizmom i skrajnim rizikom, baci, uništi ili nasumce daruje. Za njega je krađa prije svega jedan gest neslaganja, pokret prkosa i junačenja, razmetljivo vladanje, izlazak iz anonimnosti i provokacija »čestitim« i »afirmiranim« građanima. Na dnu ovog bunta stoji zao užitak oskvrnuća svih tabua, užitak prekršaja svih norma i prezira svih uobičajenih kodeksa vladanja. Kako je njihov život prava antiteza građanskom životu, tako je njihova kultura jedna vrsta antikulture, njihov moral jedan antimoral i njihova umjetnost jedna antiujmjetnost. U neodobravanju svih modela vladanja naše civilizacije, u otvorenom protivljenju svim njezinim vrijednostima i značenjima, ovaj anti-svijet je dotjerao do terorizma i zločina, ali nije prestao biti izazov i prijetnja, bunt i očaj jednog odmetništva od svijeta. Drugi, daleko veći, otpad zbio se u suvremenim kolektivnim fenomenima *beats* i *heepy*. Pred njima je svijet ostao u kolebanju i čuđenju jer nije očekivao tako brzo množenje ovog novog roda modernih čudaka i vještačkih divljaka, koji su svuda nicali, kao mravi, iz podzemlja gradova, na svim meridijanima, pod svim ideologijama i u svim društvenim sistemima. Postao je to pravi međunarodni pokret, hodočašće pobunjene i nezadovoljne mladosti. Slično kao članovi *gang*, tako su i *beats* i *heepy* pokazivali, u ekscentričnim pokretima i ekstravagantnom vladanju, svoju razdraženost, ogorčenje, prezir i nestrpljivost. Oni su također izazivali javno mnijenje, bunili se protiv svih normi i institucija, prekidajući radikalno s običajima i navikama organiziranog društva. Pripadaju, dakle, jednom anti-svijetu, jer su izrasli kao negacija svih vrijednosti našeg svijeta. Zato prakticiraju jedan ekstremni nonkonformizam koji dira anarhiju i promiskuitet, obožavaju *jazz* i zenbudizam, uživaju droge i alkohol, a završavaju u zatvore i psihijatrijske bolnice. Odbjegli od svijeta, žele tom svijetu propast i kraj, odbačeni navješćuju mu rat, najprije cinizmom i apsurdom, a onda buntom i izazivačkim nemoralom. Ali, zašto se uopće izopačuje ova mladost i postaje novom »izgubljenom generacijom«? Američki sociolog Paul Goodman brani svim silama ovu *Beat Generation* i odgovornost za njezino zlo prebačuje na društvo. Alko su mladi izrođeni, to nije njihova krivnja, nego sistema u kojem žive. Mladost postaje apsurdna, jer je svijet u kojem je pozvana živjeti postao apsurdan. Taj svijet pruža mladom čovjeku malo autentičnosti i herojstva, on za njega više nije primamljiv, a nije mu ni izgovor za vrednote i ideale. Stari su izmakli, a novih nema. Moderno društvo je uspoređeno s jednom zatvorenom sobom u kojoj slijepi i ljudi miševi trče uvijek istu trku, nikada ne mijenjajući svoj smjer. Oni koji prihvaćaju tu bezumnu trku bivaju uvršteni u »sistem« ili »organizaciju« modernog svijeta i postaju čuvari jednog poretka u koji zapravo, u dnu duše, ne vjeruju. S velikom disciplinom izvršavaju društvene dužnosti, postižu uvažena mjesta

i velika primanja, ali ostaju hipokrite koji suzbijaju svoj vitalitet, odriču se iznenađenja, novosti, originalnosti, avanturizma, tragedije i ljudske veličine. Čini se da pred mladima ostaju otvorena samo dva puta: biti poslušni hipokrita ili beznadni buntovnik.¹¹ Za to, međutim, krivnja nije na mladima, nego na svijetu koji samo takve dileme dopušta, a druge je zatvorio. Treći i posljednji val mladenačke uzbune nosi ime suvremenih studentskih nemira. On je po veličini iznad svih dosadašnjih, a po društvenom intenzitetu sličan pravoj revoluciji. Mladi su sve iznenadili i nitko ih takve nije očekivao: ni komunisti, ni kapitalisti, ni teoretičari, ni ideolozi. Pomrsili su sva predviđanja društvene kazuistike i političke strategije, lijevih i desnih. Izašla iz geta, omladina danas javno baca anatemu na svijet, svjesna da je od obične gomile postala politička sila, a od osamljenih buntovnika svjetski pokret. Taj pokret danas drma carstvima i ideologijama, prijeti planetarnom pomutnjom i općim kaosom. Dapače, dobio je već i svoje vođe: Daniela Cohn Bendita, svoje ideologe: Herberta Marcusea, svoje mučenike: Jana Palacha, svoje idole: Che Guevarea. Iako ne uživaju droge i ne krađu, kao njihovi prethodnici, nisu od njih manje radikalni. Dižu barikade i pišu parole — *Revolucija koja počinje dovest će pod znak pitanja ne samo kapitalističko društvo nego i industrijsku civilizaciju. Mi hoćemo novi i originalni svijet. — Barikade zatvaraju ulice, ali otvaraju put. — Budite realisti, zahtijevajte nemoguće! — Pobjesnite! — Sakrijte se, predmeti, nadolaze ljudi!* Postali su tako najozbiljnija i najživlja opozicija svijetu. Predbacuju im često da ne znaju što hoće, a ne vide da je cijela istina današnjeg svijeta baš u tome da se zna što se neće. A neće se upravo taj svijet — riječ koja toliko straši bogate i sretne, moćne i jake, sigurne i prilagođene. Od pojave mladih delikvenata, bitnika i hipija do studentskih revolucionara ovaj razvoj pokazuje dvije značajke: prvo, pokret mladih je sve brojniji; drugo, pokret mladih je sve čišći od poroka i zločina. Zacijelo, to u jednoj daljnjoj perspektivi daje mladosti nenadoknadivu vrijednost izvora nade za naš stari svijet. Htjeli mi ili ne, mladost je uvijek naša budućnost, pa i onda kada nam prorokuje raspad i kraj. Ako se ovoj pobunjenoj mladosti, u jednom pogodnom trenutku, pridruže svi nezadovoljnici planeta — nesretni, napušteni, siromašni, bolesni, obojeni, otrovani, iskorištavani, žalosni, nemirni, neshvaćeni — onda sadašnji svijet može lako potonuti od mora njihova ognjenog bijesa i zavisti. Vizija, dakle, puna straha i obećanja. Ispod i na okrajcima socijaliziranog svijeta neprimjetno raste jedan golemi anti-svijet, koji samim svojim opstojanjem izvikuje strašnu optužbu našem socijaliziranom svijetu.

*

Poslije ove rekapitulacije svih negativnih elemenata socijalizacije nije lako mimoći jedno još dublje i odsudnije pitanje: da li je naša civilizacija jedno zdravo društvo ili je bolest opasno nagrizna? Mnogo znači kad se jedno ovakvo pitanje uopće i postavlja, prije mnogih drugih koja mu obično prethode. Zastarjelo i konzumirano je, dakle, pitanje vrijednosti,

¹¹ Paul Goodman, *La gioventù assurda*, Torino, 1964.

istine, zla i dobra našeg društva, a traži se već odgovor o njegovoj mogućoj bolesti. A znamo da nakon pitanja o bolesti društva dolazi u obzir još samo jedno pitanje, ono naime o pukom njegovu opstanku. Stoga je razina u zapitkivanju do koje smo došli ozbiljna i zabrinjavajuća. Sazreli su uvjeti za jednu socijalnu patologiju i mentalnu dijagnostiku cijeloga našeg društva. Duševno zdravlje suvremenog zapadnog čovjeka prvenstveno je predmet istraživanja socijalne psihoanalize, koja u kontekstu svjetske zbilje i kolektivne psihoze ocjenjuje narušeni ekvilibrij moderne duše. Nekada se govorilo samo o bolesnom čovjeku, danas se sve više govori o bolesnom društvu. Organizirano društvo i socijalizirani rad guše elementarne ljudske užitke, mortificiraju instinkte i prizemljuju zadovoljstvo. To znači da postojeća struktura svijeta, a ne možda nešto drugo, sprečava normalan, jedinstven i harmoničan razvojčnosti, pak je, dakle, samo u društvu i položen posljednji razlog svim našim duševnim konvulzijama. A to je društvo strukturirano kao prostor opasnih i nepomirljivih sukoba, njegova moć teško ugrožava čovjekove mogućnosti i domete. Moderni svijet karakterizira duh stalnog i bezobzirnog natjecanja među ljudima, natjecanja koje je poteklo iz gospodarstva, a proširilo se na sve ostale ljudske aktivnosti, pa prožima već ljubav, socijalne veze, igru, odnos muškarca i žene, školu, masu. Bilo bi, međutim, pogrešno misliti da je čovjek u svemu pripremljen za jedno takvo surovo međusobno neprijateljstvo, koje ga nakon škole, u kojoj su ga učili da su povjerenje i dobrotamjernost vrlina, tek očekuje. Teškoće natjecanja s drugima mnogo nadilaze njegovu normalnu psihičku izdržljivost, pogotovo ako se uzme u obzir da mu je odgoj suprotno usmjeren. Američka psihoanalitičarka Karen Horney ispitivala je ovaj središnji psihosociološki fenomen natjecanja koji, po njezinu mišljenju, predstavlja glavni uzrok svim našim neurotičkim konfliktima. Rivalstvo između djece, oca i sina, majke i kćerke, pojedinaca u grupi rezultat je kulture, a ne biologije. Naša kultura temelji se na načelu individualnog natjecanja, te je izolirani pojedinac prisiljen ući u otvorenu borbu i natjecanje s drugim pojedincem iste grupe, mora ga potisnuti i uništiti, ako želi sam opstati. Stoga natjecateljski stimulansi permanentno djeluju u našoj sredini. U jednom svijetu stalne nesigurnosti ljudska osoba brzo postaje neurotična. To je, uostalom, bitna psihička dimenzija modernog čovjeka, njegova prva duševna bolest. Za neurotičara nije važno ono što radi, kao što je važno pitanje koliko uspjeha, utjecaja i ugleda postiže onim što radi. Iz takva egocentričnog stava proizlazi onaj poznati strah od tuđe zavisti u slučaju uspjeha i straha od prezira u slučaju neuspjeha. Sve to stvara pravo vučje podneblje neprijateljstva, jer pobjeda jednog od natjecatelja znači uvijek poraz za drugog natjecatelja. U neurotične osobe destruktivni element je jači od konstruktivnog, za nju je naime mnogo važnije da drugoga vidi pobijeđena nego da sama uspije. Ovo bezdušno suvremeno natjecanje ima i svoje naličje: one koji su otpali, odustali od mučne borbe natjecanja. Ako netko omalovažava i gazi bližnje, onda mora strahovati da će ga i oni isto tako hitjeti uništiti. Odatle povlačenje i inhibicija, golemi strah od neuspjeha, osamljenost, neprijateljstvo, tjeskoba, smanjeno pozdanje u svoju vrijednost. U tom slučaju nije važno samo da li nas drugi

cijene nego da li mi sami sebe cijenimo. Tu se začinje klica modernih neuroza, koje su proizašle iz natjecateljskog duha naše kulture. Suvremeni svijet, u svojim antinomijama i definitivnim kontradikcijama, začelnik je svih skrivenih i neskrivenih duševnih bolesti. Neki su saželi te kontradikcije ovalo: kontradikcija između dvaju posve suprotnih ideala, jednog koji propovijeda natjecanje i mentalitet uspjeha, i drugog koji propovijeda bratsku ljubav i humanizam; kontradikcija između stimulacije potreba i naših faktičkih frustracija u njihovu zadovoljenju, s obzirom na to što postoji jedan očiti nerazmjer između naših želja i njihovih ispunjenja; konačno, kontradikcija između pružene i propagirane individualne slobode i svih njezinih ograničenja. Sorokin je upozorio na još jednog uzročnika bolesti, a koji se skriva u fluidnosti društvene stratifikacije i u društvenoj pokretljivosti. Nužnost da se bude inventivan i prilagodljiv u sve labilnijim životnim situacijama traži od članova društva povećanu potrošnju mentalne energije, jednu neprekidnu psihičku napetost, jednu neprekidnu sposobnost revizije svojih moralnih i intelektualnih statusa. Tko stane, taj gubi. A upravo između ove povećane društvene pokretljivosti i porasta mentalnih bolesti postoji jedna znanstveno verificirana korelacija.¹² Ima jedna granica kada se čovjek više ne može prilagođivati i stvarati nove ambijente, kada su mu potrebni odmor i sabranost, regeneracija i stalnost ognjišta. Moderna civilizacija prekoračila je tu granicu, izazvavši jednu pravu krizu adaptacije, sasvim obfnutu od one prvotne, biološke. Sve to tišti čovjeka, narušava mu mentalno zdravlje, poremećuje normalne osjećaje solidarnosti i bratstva, iscrpljuje snagu i snizuje volju. Ako svijet bude i dalje pritiskao čovjeka, neće ovaj izdržati u svom humanizmu, neće sačuvati zdravu dušu. Stoga Henri Lefebvre ima sto puta pravo kad kaže da čovjek postaje ljudskim samo stvarajući jedan ljudski svijet. Može on, doduše, stvoriti sebe kao čovjeka i u jednom neljudskom svijetu, ali samo pod uvjetom da proda demonima svoju dušu, kao nesretni Faust, a da za tu visoku cijenu nikada ne dobije mlado tijelo. Od toga mračnog pokusa može teško oboljeti ljudska duša.

Predskazivanja o bolesnom društvu nisu fikcije. Život u urbanim sredinama i socijaliziranim prostorima ima za posljedicu neku sve veću psihičku narušenost. To potvrđuju razne ankete i sociološka istraživanja. August Hollingshead i Frederik Redlich, prvi profesor sociologije, a drugi profesor psihijatrije na sveučilištu u Yaleu, ispitivali su odnos između društvenih fenomena i psihičke patologije. Njihovi su rezultati vrlo zanimljivi, ali i šokantni. Pod vodstvom ovih eminentnih stručnjaka ekipa je sociologa i psihijatara istražila vezu između društvene stratifikacije i mentalnih bolesti u visoko urbaniziranim zajednicama New Havena u Connecticutu. Trebalo je razbiti mit o nepostojanju društvenih klasa i duševnih bolesti u suvremenom društvu, otkriti golu istinu o bolesnom tkivu gradskog življa. Anketa je pokazala da su neuroze rasprostranjene među imućnijim društvenim slojevima, dok psihoze — teži

¹² Karen Horney, *Neurotična ličnost našeg doba*, Titograd, 1964; Karen Horney, *Naši unutrašnji konflikti*, Titograd, 1966; Karen Horney, *Les Vois nouvelles de la Psychanalyse*, Paris, 1951; Herbert Marcuse, *Eros i civilizacija. Filozofsko istraživanje Freuda*, Zagreb, 1967; Norman O. Brown, *Life against Death*, Wesleyan University, 1959; Pitirim A. Sorokin, *Social and cultural Dynamics*, Boston, 1957.

oblici mentalnih bolesti, često povezani s organskim ozljedama, kroničnom upotrebom alkohola, mentalnim neredom koji ide do dezintegracije osobnosti i nemogućnosti svake društvene rehabilitacije — susrećemo češće kod predstavnika siromašnih slojeva. Već u dijagnozi, a posebno u terapiji pripadnost društvenom staležu determinira radikalnu diskriminaciju, koja onda još više pogoršava stanje bolesti i povećava socijalne razlike. Brojke što su ih iznijeli auktori u pogledu duševno oboljelih zaista zastrašuju, pogotovo ako se uzmu kao tendencija, a ne kao jednostavna činjenica. U Sjedinjenim Američkim Državama ima 750.000 duševnih bolesnika koji su smješteni u bolnice i sanatorije. Taj broj čini 55% od svih zauzetih bolesničkih kreveta u američkim bolnicama. Dakle, više od polovice! Dakako, ne zna se uopće broj onih koji se privremeno ili stalno liječe kod psihijatara u ambulancama i privatnim ordinacijama. Pretpostavlja se da je njihov broj golem. Za vrijeme drugog svjetskog rata iz američke vojske bilo je otpušteno 43% ili 980.000 vojnika zbog psihijatrijskih motiva, a gotovo jednak broj, opet iz istih razloga, nije prošao regrutsku selekciju. Računa se da godišnje ima 16.000 samoubojstava i 4 milijuna kroničnih alkoholičara, ne uzimajući u obzir djecu, omladinu i narkomane. Ovo je, međutim, samo jedan fragment mraka, jer veliki dio duševnih bolesnika uopće ne prakticira liječenje i ne posjećuje zdravstvene ustanove. Više od 8 milijuna Amerikanaca skriveni su bolesnici, koji bi mogli izvući blagodati od jedne psihijatrijske terapije, ako bi se njome koristili. Ovo su podaci iz god. 1958.¹³ Najnoviji, iz 1968, nisu bolji. Prema mišljenju psihijatra Greenblatta iz Massachusettsa više od 19 milijuna Amerikanaca pati od psihičkih bolesti, premda ih se liječi svega 4 milijuna. Alarmanтна je novost da čak i djeci treba sve više pomoć psihijatra, što znači da je bolest sišla duboko na izvore života i zdravlja. Možda su brojevi psihopata i neurotičara pretjerano veliki i senzacionalistički uvećani, ali sigurno nisu sasvim lažni i ima ih najviše tamo gdje je naša civilizacija postigla svoj tehno-kratski, urbani i socijalizirani maksimum. To daje ovim podacima težinu i važnost.

Disperzija moderne duše, njezina uznemirujuća bolest, zatvaranje u svoje tajne, površna komunikacija frazama i društvenim simbolima, nestanak smislenog razgovora — sve to predskazuje mogućnost jednog nihilizma i potpune alijenacije. Nietzsche je pred sto godina pisao kako je čovjek nastao od teško bolesnog majmuna, a mi danas već govorimo o bolesnom čovjeku, a da ne možemo točno reći što će se iz njega roditi. Ta bolest osvaja svijet zajedno s njegovom civilizacijom. Jung¹⁴ tvrdi da su neuoze pravi društveni fenomeni koji opsjedaju svu zapadnu civilizaciju, prijeteći kataklizmom opće ludosti. Moderni čovjek je postao neurotičar jer nije uspio uskladiti svoje unutrašnje konflikte, kao što je moderno društvo postalo rascijepano u svom kompleksu jer se pokazalo nesposobno stvoriti kompletne i ekvilibrirane ličnosti. Dapače, i normalan čovjek pokazuje neurotične simptome. Iznenađne tuge, nerazboriti i histerični napadi humora, nerazmjerne emotivne reakcije, psihičke malaksalo-

¹³ August B. Hollingshead, Frederik C. Redlich, *Social Class and Mental Illness*, New York, 1958.

¹⁴ Carl Gustav Jung, *Wirklichkeit der Seele*, Zürich, 1933; Remo Cantoni, *Illusione e pregiudizio. L' uomo etnocentrico*, Milano, 1967.

sti, depresivna i tjeskobna stanja, umor i kratka ekstatična raspoloženja, najčešće bez razloga, egzistencijalni strah, hvatanje besmisla — psihički je okvir ponašanja modernog čovjeka.

Koliko je ova tajna bolest uzela maha, da li je privremena ili trajna, je li ona kriza adaptacije ili definitivni zalaz ljudske vrste — sve su to pitanja na koja zapravo nitko ne može dati točan odgovor. Ali je ipak sigurno da s čovjekom nije nešto u najboljem redu kada između njega i svijeta ima tako malo sretnih susreta, kada ga u jednom tako golemom i napućenom svijetu muči osamljenost i zaborav. Zajedničko podneblje vrijednosti i značenja je ishlapilo, a elementi negativnog socijaliteta rastaču san o planetarnom bratstvu. Struktura svijeta, njezini tehno-kratizmi i totalitarizmi ugrožavaju čovjekov mentalni integritet, namećući nove katarze za njegovu psihičku iznemoglost. Možda poslije ovog razdoblja kušnje slijedi poboljšanje i sklad, ali danas, *hic et nunc*, situacija nije jasna i čista. Previše se toga bolesnog i patološkog uvuklo u naše duše, previše nestrpljivo u naše želje i previše velikog u naše zahtjeve da bi nam svijet, ovakav kakav jest, mogao sve to ispuniti. Socijalizacija — povezivanje ljudi u jednu veliku svjetsku obitelj — na trenutke više sličí na govor gluhih, na pantomimu pružanja ruku praznog srca, nego na chardinovsku konvergenciju svijeta prema sveobuhvatnoj kolektivnoj Svijesti. Kao da smo napravili karikaturu zajedništva i naopaku sliku bratstva: blokove, lagere, paktove, tržišta, ideologije, križarske ratove i željezne zavjese. Nije dovoljno zajednički živjeti i raditi, treba se susresti u poštovanju dostojanstva osobe, potrebno je razgovarati iz slobode i za slobodu drugoga. Ako toga nema, onda ostaje samo nadvikivanje, a njega je pun svijet. Osamljen u gusto naseljenim gradovima, siromašan u bogatim zemljama, nesretan u društvima visokog standarda, otuđen u socijalističkim kolektivizmima staljinskog tipa, čovjek ne prestaje protestirati izražavajući svoje nezadovoljstvo svijetom u kojem živi. Ako ne diže revolucije, svojim postojanjem mnogo govori. Dokle god se njegov život ne promijeni, bit će mu posve uzaludno dokazivati kako sretno živi u najboljem od svih mogućih svjetova.

*

Sakupljeni na jednom mjestu i dramatski nabrojani, čini se da negativni elementi socijalizacije ugrožavaju ljudsku sliku svijeta. Rekli smo ugrožavaju, što znači da još nisu potopili čovječnost i njezine vrijednosti. Danas čovjek teško podnosi svoju civilizaciju i neautentično živi svoju kulturu, ali nije poražen i mrtav. Buni se i traži, sanja i optužuje. Ako je pronašao zlo, nije time svijet odbacio, on samo traži novi i bolji zavičaj. A to je u povijesti ljudskog roda tražila svaka kultura i svaka civilizacija, ako je htjela izbjeći močvaru i beživotne plićake. Nismo spominjali zlo u svijetu da bismo svijet prokleli ili od njega brzo pobjegli, nego zato da ga pomognemo promijeniti. Tko ozbiljno uzvjeruje, taj vjeruje u preobražaj svega, a ne u neku utjehu zaborava i u osobne narkoze. Kršćanstvo nije lječilište za tužne duše, ono je rodilište totalnog i zbiljskog čovjeka. Ali ne samo čovjeka nego svih ljudi, zajednice, čovje-

čanstva i svemira. Tako shvaćeno, kršćanstvo traži od kršćanina da izađe iz sebe, da razbije sve fetiše privilegiranih zajednica, naroda i kasta, da, konačno, napusti i sve zatvorene grupe ako želi biti brat svome bližnjemu. Nosi li tu svijest u sebi dovoljno uporno, uspostavi li negdje bratstvo, skrenut će put svijeta od nihilizma prema svjetlu. Hoće li, dakle, socijalizacija dovesti do svjetskog zatvora i ludnice ili pak do bratstva i opće zajednice, ovisi o čovjeku. A koji će on put izabrati zavisi opet od toga kakav je sam čovjek. Sve upućuje na zaključak da slika budućeg svijeta leži u rukama današnjeg čovjeka, u njegovoj dobroti i žrtvi. Stoga je kršćanstvo ozbiljna stvar, najozbiljnija od svih, jer ono je gorljivi i tragični govor te dobrote.

Jakov Jukić

PRED OTVORENIM PITANJIMA

Suvremena katolička misao, treba priznati, nije na čistu u nekim prijepornim pitanjima. Tradicionalna shvaćanja općenito se drže, ali pojedini teolozi i teološke škole očito idu dalje i pretražuju u svjetlu novih postignuća pojedina teološka pitanja. Ta su pitanja koji put disciplinska, a koji put zadiru izravno ili neizravno u dogmatiku i moral. Teologija kao znanost — to je sasvim naravno — otvara nova i produbljuje starija mišljenja i stanovišta. Tradicionalizam koji često na sebi nosi ruho dalekih vremena i preživjelih mentaliteta dopušta mjesto ozbiljnoj i dobronamjernoj kritici i istraživanju. Tome se nije čuditi. Osim toga, danas se očito osjeća prijelomni momenat suvremene kulture i civilizacije, opaža se zamah novog društva koje utiskuje svoj pečat vremenu i ljudskim tekovinama. Nije stoga na odmet ozbiljno prići teološkoj stvari i ispitati nove mogućnosti primjene u želji da vjerska misao spusti što dublje svoje korijenje u društvo i njegovu civilizaciju koja se rađa.

U najboljoj namjeri, u znaku vremena, Drugi vatikanski koncil otvorio je neka pitanja i uspio otkriti svijetu dubinu i ljepotu evanđeoskih principa. No u samoj Crkvi poslije Koncila kao da se osjetila potreba za temeljitijim promjenama, za općim aggiornamentom. Zapadni svijet, izrastao u stoljeću apsolutnog liberalizma, stvorio je i stvara jedan svoj mentalitet i u sklopu toga mentaliteta on ne prihvaća ničije već svoje uvjerenje. O onome što se mene tiče — smatra suvremeni intelektualac — ja sam pozvan da sudim. Auktoritet tu gubi svoju funkciju; on vrijedi samo toliko koliko vrijede dokazi. Naravno, takvo stanovište najčešće vodi k subjektivizmu, pretjeranoj kritičnosti, nepovjerenju u institucije. To se odrazilo i na religioznom području. Protestantški liberalizam utjecao je malo po malo na stvaranje slobodnijeg mišljenja u zapadnim narodima gdje zajedno žive protestanti i katolici. Politička demokracija